

JONATHAN HARRIS

BIZANȚ O LUME PIERDUTĂ

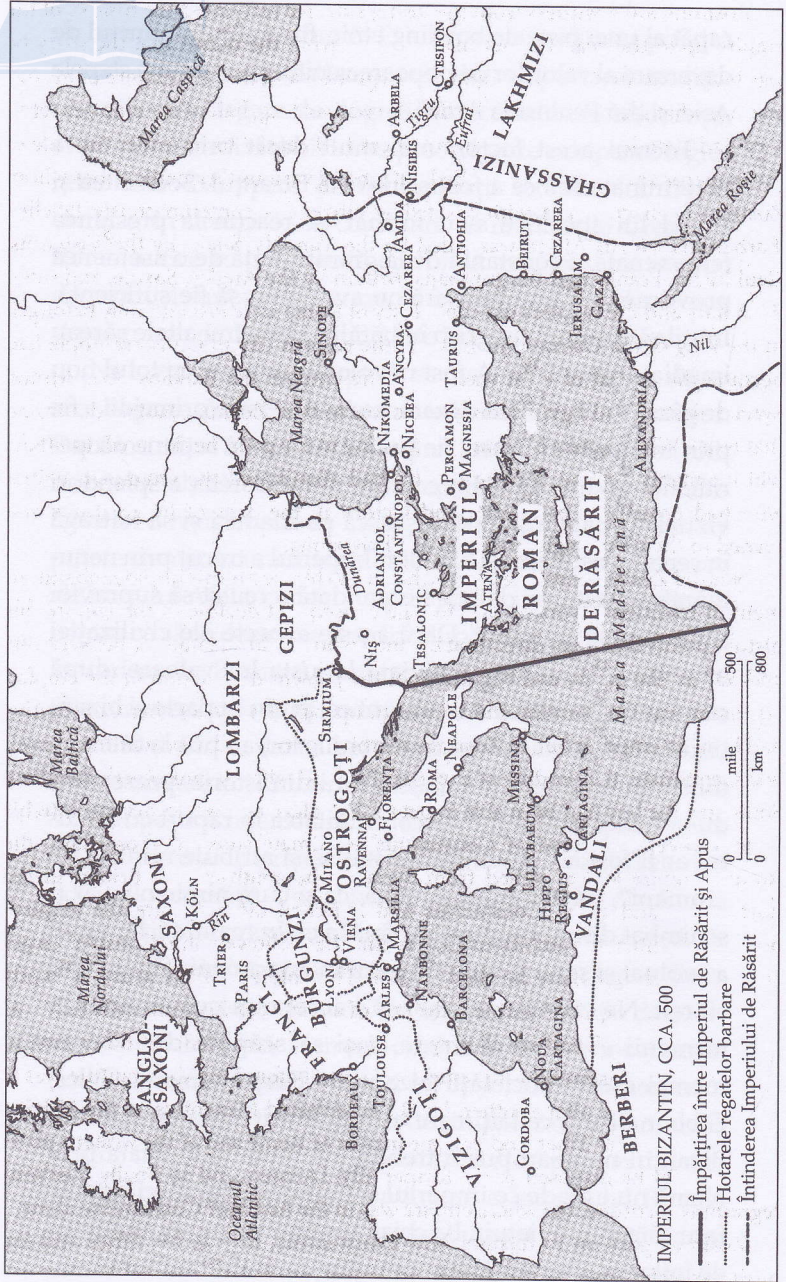
traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

Cuprins

Prefață și mulțumiri.....	7
Prolog	9
1. Amurgul zeilor	17
2. Avanpost al Imperiului	59
3. Potopul	98
4. O lume transformată	133
5. Cucerirea Nordului	167
6. Marșuri glorioase.....	201
7. O urmă adâncă.....	237
8. Dușmanul din interior	275
9. Noul Constantin	307
10. Amintirile unui bătrân	338
Epilog	370
Cronologie	375
Note bibliografice	381
Indice	390

IMPERIUL BIZANTIN, CCA. 500

- împărțirea între Imperiul de Răsărit și Apus
- Hotarele regatelor barbare
- - - - - întinderea Imperiului de Răsărit

1

AMURGUL ZEILOR

„Am descris triumful barbariei și al religiei.“

EDWARD GIBBON, 1776

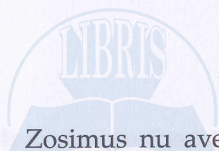
Monumentele surpate ale Constantinopolului nu erau singurele urme rămase în anii 1540, la un secol după căderea Bizanțului. În întregul Apus european, bibliotecile regilor, ducilor și cardinalilor erau pline de manuscrise cu texte în limba greacă, religioase și clasice, copiate cu toată grija de scribii bizantini de odinioară. Odată cu dispariția imperiului, turcii nu au pus mare preț pe cărțile rămase în mâinile lor, fiind bucuroși să le vândă unor trimiși ca Pierre Gilles, care le duceau în țările lor. Și refugiații scoteau din țară asemenea codice, cu un conținut cât se poate de divers, de la Evanghelii și Psalmi până la prețioasele scrieri ale filozofilor greci din Antichitate, care de secole întregi nu fuseseră la îndemâna Occidentului.

Unul dintre aceste manuscrise este Codex Vaticanus Graecus 156, păstrat și astăzi în Biblioteca Vaticanului de la Roma. Există sute de manuscrise bizantine la Vatican,

dar acesta este diferit. Noii lui proprietari, fiind clerici, au preferat să nu fie public și, până la mijlocul secolului al XIX-lea, accesul la el a rămas practic imposibil. La un moment dat, mai multe pagini din el au fost cu bună știință decupate, conținutul lor fiind definitiv pierdut. De fapt, este uluitor că s-a păstrat și în această formă, ținând seama de mesajul lui subversiv și opoziționist. Manuscrisul datează din secolul al X-lea, fiind o copie târzie a unei relatări istorice scrise în grecește la circa cinci sute de ani după nașterea lui Iisus Hristos. Autorul este Zosimus, un oficial obscur despre care nu se știe aproape nimic, dar un martor esențial al tranziției de la Imperiul Roman spre Bizanț, statul care i-a urmat.

Zosimus a fost martorul părții perdante. Relatarea sa cuprinde istoria statului până în anul 410, lămurind însă de la bun început că este povestea declinului și a dezintegrării unui imperiu departe de epoca lui de strălucire. În momentul când scria el, jumătate dintre teritoriile fuseseră pierdute. Provinciile din vest încetaseră să mai fie sub guvernare imperială, fiind împărțite între diverse triburi germanice de „barbari”, după cum îi considerau cu dispreț Zosimus și contemporanii săi. Nordul Africii era dominat de vandali, Spania de vizigoți, Galia de franci și de burgunzi, Britania de angli, saxoni și iuți. Până și Italia și vechea capitală a imperiului, Roma, fuseseră pierdute și se aflau acum în mâinile regelui ostrogoților. Iar Constantinopolul, orașul răsăritean, devenise capitala a ceea ce mai rămăsese din imperiu: Balcanii, Asia Mică, Siria, Palestina și Egipt. Cum se ajunsese aici? În această privință, Zosimus nu are nicio îndoială. Când nu mai este pe placul zeilor, susține el, statul suferă un declin inevitabil, cauza fiind abandonarea de către imperiu a zeităților olimpiene, cele care îi asiguraseră prosperitatea și succesele militare în zilele de măreție, pentru a adopta Creștinismul, religia de modă nouă.

Zosimus nu avea nicio ezitare nici în privința celui vinovat de profanarea tradițiilor de credință și, drept consecință, de prăbușirea imperiului: în istoria sa, îl acuză direct pe cel care fusese împărat între anii 306 și 337, considerându-l „originea și începutul distrugerii prezente a imperiului”. El se numea Constantin și era un parvenit. Desigur, părintele lui, Constanțiu (Constantius), fusese și el împărat, însă, după cum precizează Zosimus cu înverșunare, Constantin era copil nelegitim, conceput în cursul unei aventuri efemere cu o fiică de hangiu. Într-un fel sau altul, bastardul reușise să se strecoare în palat și să câștige afecțiunea lui Constanțiu, în dauna fiilor lui legitimi. În acele zile, Imperiul Roman încă se întindea din Siria, în sud-est, și până în Britania, în nord-vest, iar când Constanțiu pornise în campanie ca să-și protejeze hotarele imperiale nordice, ambițiosul Constantin îl urmase. Constanțiu a ajuns până la York, loc unde a și murit, în 306. Soldații l-au proclamat fără întârziere succesor pe tânărul Constantin – fiul unei târfe, după cum spune Zosimus. Nimic de reproșat, existau însă în imperiu o mulțime de alți aspiranți la titlul suprem și, nu peste mult, Constantin a trebuit să-și înfrunte pe rând rivalii în luptă. În 312, l-a învins pe Maxentius, la Podul Milvian care traversa Tibrul, luând în stăpânire Roma și provinciile din vest. În 324, l-a înfrânt pe fostul lui aliat, Licinius, și astfel, relatează Zosimus cu regret, întregul imperiu a rămas sub controlul lui Constantin.

Zosimus povestește apoi cum Constantin, ajuns cel mai puternic bărbat din lume, la vârsta de peste cincizeci de ani, nu a mai avut motive să-și ascundă „răutatea firii”. Această latură a caracterului său a ieșit la lumină, pretinde Zosimus, când s-a lăsat cuprins de bănuiala că tânăra lui soție, Fausta, întreținea o legătură amoroasă cu fiul lui dintr-o altă căsătorie, Crispus. Tânărul a fost executat fără multe discuții. Însă Constantin i-a pregătit o pedeapsă și

mai crudă Fausti: a pus să se pregătească o cameră de baie încălzită peste măsură și apoi și-a închis acolo soția, care a murit sufocată. După săvârșirea acestor fapte, continuă Zosimus, pe Constantin a început să-l mustre conștiința. Una era să-ți ucizi rivalii în bătălie și cu totul altceva să le iei viața soției și fiului. S-a temut poate că zeii se vor răzbuna crunt pe el, așa cum pățise miticul Tantal după ce-l omorâse pe fiul său, Pelops: părintele denaturat a fost osândit să-și petreacă eternitatea scufundat în apă până la gât, dar chinuit de sete, căci apa răcoritoare se retrăgea ori de câte ori se apleca să soarbă din ea. Dornic să nu împărtășească aceeași soartă, Constantin s-a sfătuit cu preoții și cu înțelepții, dar cu toții i-au dat același verdict neplăcut – o asemenea crimă oribilă rămânea o pată de neșters.

S-a întâmplat atunci ca în Roma să apară un creștin din Egipt. La acel început de secol al IV-lea, creștinii reprezentau o minoritate substanțială din populația imperiului, iar într-unele dintre orașele mari Biserica avea o mulțime de credincioși. Împăratul Dioclețian (284–305) adoptase o atitudine cât se poate de defavorabilă față de acest cult religios în plină dezvoltare, iar în 303 a emis un edict prin care impunea demolarea bisericilor și distrugerea Scripturilor. Creștinii care îndeplineau funcții înalte în stat urmau să fie retrogradați și siliți să aducă jertfe zeilor, sub amenințarea cu moartea. Decretul a fost pus în aplicare și, chiar dacă a avut efecte izolate, un număr considerabil de creștini au murit pentru credința lor, dar Biserica, în sens de instituție, nu a fost distrusă, iar câțiva creștini au rămas până și la curtea imperială. Cunoscându-i pe unii dintre ei, vizitatorul egiptean a reușit să ajungă în preajma lui Constantin și l-a asigurat pe împărat că Dumnezeu creștinilor poate să ierte până și cele mai atroce fapte. Potrivit lui Zosimus, Constantin a mușcat această nadă. A pus capăt politicii de persecuții a lui Dioclețian și a început să încurajeze deschis

Biserica creștină, neglijând adorarea zeilor olimpicieni. Zosimus era scandalizat de acest sacrilegiu și de hotărârea lui Constantin de a renunța la religia strămoșească.

Și asta nu a fost totul: Zosimus a lansat și o a doua acuzație la adresa lui Constantin, și anume aceea că s-a făcut vinovat de construirea unui oraș nou și absolut inutil, care a secătuit populația și resursele imperiului. Potrivit lui Zosimus, convertirea împăratului nu fusese bine primită de romani, mai cu seamă atunci când a încercat să împiedice desfășurarea tradiționalelor ceremonii păgâne de pe Capitoliu, prin urmare Constantin luase hotărârea să se mute în est, cu tot cu reședință. Prima lui alegere fusese să construiască din temelii un oraș lângă vechea Troie, în zona Strâmtoării Dardanele, pe malul asiatic, dar după câțiva ani s-a răzgândit și a pornit mai departe. În cele din urmă, a ales orașul Byzantion. Pentru a-l face demn de prezența sa, a decis să-l reconstruiască în totalitate, înzestrându-l cu replici ale tuturor clădirilor mărețe și monumentelor de la Roma: Senatul, Forumul, cunoscut sub numele de Augusteion, Hipodromul pentru cursele de care trase de cai și o reședință imperială grandioasă, Marele Palat. Urmau să se înalțe multe biserici și o mare catedrală închinată Sfintei Înțelepciuni a lui Dumnezeu, Hagia Sofia, însă Constantin, precaut fiind, a avut grijă să existe și câteva temple păgâne. În cinstea lui, noua metropolă a fost redenumită – Constantinopol, „orașul lui Constantin”. Zosimus dezaproba din toată inima întregul proiect, indignat de sumele enorme stoarse sub formă de taxe din alte părți ale teritoriului și folosite pentru construcții. Constantinopolul, spune el, a funcționat ca un magnet pentru coloniști din tot imperiul, dornici să profite de pe urma patronajului împărătesc. Astfel, orașul a devenit extrem de populat și străzile aglomerate până la limita pericolului. Terenul liber pentru noi construcții a devenit atât de

greu de găsit, încât au apărut suburbiile dincolo de zidurile cetății și s-au bătut stâlpi de susținere pentru platforme în mare, pe care s-au construit alte case. După părerea lui Zosimus, orașul era un abces enorm, din care într-o zi avea să țâșnească sânge, un monument dedicat exclusiv vanității și risipei extravagante ale lui Constantin.

Există și o a treia acuzație, adăugată de Zosimus la cele de sacrilegiu, prin abandonarea zeilor tradiționali, și de întemeiere a unui oraș complet inutil. Oricât de eficace s-a dovedit Constantin în eliminarea rivalilor lui interni, a avut mai puțin succes în acțiunile de anihilare a barbarilor comasați la granițele imperiului. Confruntat cu vreo cinci sute de călăreți barbari care invadaseră teritoriul roman, pretinde Zosimus, Constantin pur și simplu a fugit. Mai mult de atât, în vreme ce piosul împărat păgân Dioclețian luase toate măsurile ca frontierele să fie bine apărate de soldați încartiruiți în fortificații construite de-a lungul lor, Constantin a hotărât ca soldații să stea în orașe. Astfel, nu numai că frontierele au rămas nepăzite, dar a avut de suferit și spiritul militar al imperiului, permițând trupelor să devină leneșe și îngăduitoare cu sine. Religia creștină a adâncit și mai mult acest proces, în opinia lui Zosimus, subminând virtuțile bărbățești care ridicaseră Roma pe culmi și promovând, ca noi idealuri, castitatea și respingerea pasiunilor lumești. Îl îngrozeau călugării, în special, pentru că erau „nefolositori la război și în alte servicii necesare statului“. În palatele împăraților, eunucii și nu soldații au început să domine coridoarele puterii. Astfel, deși frontierele s-au prăbușit abia la o sută de ani după Constantin, Zosimus îl acuza cu tărie pentru decăderea imperiului și pentru pierderea provinciilor occidentale. „Când sufletele noastre freacă de viață, prosperăm“, conchide el, „în schimb, când uscăciunea sufletului trece de orice limită, ne trezim aduși în starea noastră de acum“.

*

Nu toată lumea împărtășea părerile preconceptuate și extrem de ostile ale lui Zosimus cu privire la Constantin și declinul imperiului. Nu era deloc surprinzător ca populația creștină să aibă o atitudine cu totul diferită față de cel care le salvase Biserica de persecuții și deschisese calea pentru ca religia lor să devină credința oficială a imperiului. Unul dintre cei dintâi care și-au exprimat recunoștința a fost un anume Eusebiu, episcopul orașului Cezareea din Palestina. Fiind contemporan al lui Constantin, cunoscuse în mod direct ororile dezlănțuite de Dioclețian și, odată ce trecuse vremea persecuțiilor, s-a grăbit să laude noul regim într-o biografie măgulitoare a lui Constantin. Împrejurările nașterii împăratului sunt ocolite cu grijă, iar relatarea se deschide cu perioada petrecută de tânărul Constantin la palatul imperial. După cum pretinde Eusebiu, firea lui virtuoasă l-a chemat spre o etică superioară celei a păgânilor din jur. Virtutea și înfățișarea lui plăcută au stârnit în cele din urmă atâta invidie la palat, încât a fost silit să se refugieze la tatăl său, în Britania. Astfel, grație intervenției divine, Constantin s-a aflat la locul potrivit la moartea tatălui său și, firesc, a fost ales drept succesor. Divinitatea a intervenit și atunci când a venit momentul să se impună în fața dușmanilor și să-și consolideze puterea. Se spune că, aflat în tabăra lui din apropierea Romei, în anul 312, când se pregătea de bătălia cu rivalul Maxentius, Constantin a avut viziunea unui contur cruciform¹ însoțit de cuvintele *In hoc signo vinces* (Sub acest semn vei învinge), suprapuse peste soare. În aceeași noapte, scrie Eusebiu, Iisus Hristos i s-a arătat lui Constantin și i-a poruncit să facă un stindard cu

¹ Monograma lui Hristos sau semnul XP (pronunție: chi-rho) (n. tr.).